

ULUG'BEK HAMDAM IJODIDA KONFLIKTNING QAHRAMONNI HARAKATGA UNDASH VOSITASI SIFATIDA TUTGAN O'RNI

Nortajiyeva Nargiza

*Nukus DPI o'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Tashanov Kamil

*Nukus DPI o'zbek adabiyoti kafidrasida
dotsenti, f.f.n*

Annotatsiya: Ushbu maqolada roman qahramolarining ichki va tashqi xarakter xususiyatlari, asarning mazmuniy, shakliy, uslubiy xususiyatlarini bilan birlashtiruvchi va farqlash tamoillarini ko'rsatish, qahramonlarning borliq haqidagi mushohadalari orqali ichki konflikti yaratish usullari, davr muammolarini ko'rsatishda ijodkorning boshqalardan ajratib turuvchi mahorat usullarini ko'rsatishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: falsafiy-ijtimoiy va ma'naviy-ruhiy vositlar, poetik tizim, syujeti markazi, realistik tasvir prinsipi, "an'anaviy-qodiriyona" roman tafakkurning hissi, "oybekona" mushohada, "rumiyona" fikrlar mantiqiyligi, muallif konsepsiyasi.

Yozuvchi o'z davri ravshan mavzular sehriga berilmaslikka undaydi o'zini. Muayyan g'oyaviy-ma'naviy masalalar va ularning yechimiga e'tibor qaratadi. Bu ijodiy yaqinlikdan, masalan, fojeanavis yozuvchilar mushtarak falsafiy va ijodiy rivojlanish yo'lini o'taganligini namoyish etadilar. Hayotga, jamiyatga, o'ziga, qolaversa, asosiy axloqiy qadriyatlarga nisbatan yetuk va ancha aniq munosabatni anglaydi. Ma'naviy jaholat, uyushgan zo'ravonlik (mafiya), mustabid tizim g'oyasi, tibbiyot sohasidagi turg'unlik (professor e'tiqodi), Mahkam timsolidagi xudbinlik va insofsizlik, axloqiy buzuqlik kabi bir qancha dolzarb ijtimoiy nosoz illatlar borki, ularga nisbatan nafaqat yozuvchi, balki jamiyatning a'zolari, barcha kitobxonlar ham isyon ko'tarishi, itoatga kela olmasligi aniq. Yozuvchining bu hodisalarga bahosi bugungi kundalik hayotdagi ekzistensial fojeiylik, tushkunlik, umidsizlik kayfiyati, ma'nisiz hayot, jaholat va zo'ravonlikning o'tkinchiligi, "Isyon va itoat" romanidagi Bossning «oliyanoblighi», Diananing insofga kelishi, Larisa xolaning vasiyatlarini ichki ma'naviy inqilob orqali itoatga kelish inson xarakteri va tabiatini o'zgartirishi mumkinligi hamda ijtimoiy munosabatlarni qayta qurish imkoniyatlariga ishora qiladi.

Isyon sabablari, jaholat, ma'nisizlikni to'liq idrok etish va ularga nisbatan nafrat, norozilik tuyg'usi yozuvchini ma'suliyat, hamkorlik, sadoqat, insof, jasorat, intizom, fidoyilik va fidokorlik kabi insoniy-gumanistik qadriyatlar tomonida

ekanligini bildiradi. Badiiy ijod qonuniyatiga ko'ra, yozuvchi bu qadriyatlar mohiyatini tavsiflab o'tirmaydi. Bu vazifani kitobxonning o'ziga havola qiladi.

Qahramonlar kechinmalari, ruhiy holatlari, falsafiy mushohadalari psixologik ziddiyat eng samarali vositasi bo'lgan ichki monolog orqali berilgan.

Isyon va itoat, borliq va yo'qlik, hayot-mamot, ma'no va mohiyat masalalariga ko'p e'tibor qilgan adiblar J.Konrad («Nastromo»), A.Kamyu («Vabo» romani, «Begona», «Tushkunlik» qissalari misolida) asarlaridagi kabi muammolar ko'tarilgan. U.Hamdami romanida, ayniqsa, Alber Kamyu qo'ygan «Nima uchun yashash kerak?», «Qanday yashash kerak?» degan savollarga javob topamiz. Kamyu ta'kidlaganidek, «asarda isyon sog'inch, umidsizlik, ruhan tushkunlikni ifodalasa ham, u baribir yaxshilik, najotbaxshlik bilan yakunlanadi. Umidsizlikni o'z nomi bilan atash ham umid baxsh etish demakdir». Ulug'bek Hamdamda ham shunday. Isyon oqilona va amaliy ahamiyatga egaligidan itoat bilan yakun topadi. Nohaq qamalgan Akbarning haqiqatgo'y o'qituvchiligini hurmat qilamiz, unga samimiy hamdard bo'lamiz. Ilmiy tadqiqot instituti laboratoriyasida tadqiqot olib borayotgan doktor – tabibning u yerdan ishdan ketkizilishi va kesilishini qoralaymiz, haqsizlikka qarshi norozilik bildiramiz. Tursunboyning mehnatkashligini (bu yerda ham Kamyuning «Sizif haqidagi rivoyati»ni eslash joiz) oqlab, uning bir taraflama, ma'naviy qashshoqligiga achinamiz. Diananing «qaytishi», Mahkamning fojeasi, Larisa xolaning va tabibning bir jumla bilan qayd etilgan o'limlari – ratsional nekbin fojea.

Ulug'bek Hamdam ham, Konrad, Kamyu kabi, yakka-yolg'iz umrguzaronlikka mahkum etilgan Akbar, Tabib, Diana, Larisa xola, shar'iy oila bo'la turib er va ota mehridan uzoq Farida va farzandlari, qanoasiz xotini va begunoh murg'ak qizchasining «ota» degan shirin so'ziga muhtoj tabibning achchiq qismati, ichki olami sirlari, nozik qarama-qarshi nuqtai-nazarlari, ruhiy kechinmalariga beparvo bo'lolmaymiz.

XX asrning o'ttizinchi yillarida Yevropa adabiyotida – Konrad, Kamyu, Dostoevskiy ijodida – ko'ringan ekzistensializm insonni ma'yus, g'amgin, ruhan tushkunlikda, niyatlari amalga oshmagan nochor, butunlay umidsiz qilib, tiriklik va o'lim, borliq va yo'qlik o'rtasida tasvirlagan. Ro'yobga chiqmagan orzu-umidlarining puch, xom xayol ekanligini ko'rsatib berilgan. Kamyu aytganidek, «sarobdangina iborat bu zulmat olamda odam o'zini begonaday his qiladi. Inson va uning hayoti, aktyor va dekoratsiya o'rtasidagi bu nomuvofiqlik absurd tuyg'u deyiladi».

Masalan, Tursunboyning achchiq qismati haqida tabib mushohada yuritadi: “Bechora, esini tanibdiki, mehnatdan boshi chiqmadi. Issiqni issiq, sovuqni sovuq demadi, ochin-to‘qin chang-chunglarga belanib yurdi. Topganini uyga tashidi, imorat qurdi, qiz chiqardi, o‘g‘il uyladi va... va to‘xtadi... Hammasi – hayoti sob bo‘ldi, Lekin evaziga... evaziga nima ko‘rdi?!..”.¹ Hech nima. Faqat ma‘nisiz hayot. Absurd umrining oxirgi damlarida ham Tursunboy Jontalash bir kam dunyo tashvishini qiladi. “Sarobdangina iborat” nimaningdir – ham tanish, ham qandaydir notanish – nimaningdir o‘ziga yaqinlashib kelayotganini his qilib turibdiyu, shunda ham uning miyasiga g‘alati fikrlar keladi. Bu yorug‘ dunyodagi ishlari chala qolayotganday tuyuladi. Ularni hech kimga ishonmaydi. Qaniydi, qimiray olsayu, turib o‘zi bitirib tashlasa. Kechani-kecha, kunduzni-kunduz demay, yemay-ichmay, och-nahor, dam olish nimaligini bilmay, imoratni qurib bitkazibdiyu, lekin, baribir, ish poyoniga yetmayotganday tuyulaveradi unga. Shu yerda ham uning, o‘lim to‘shagida yotgan Tursunboyning joniga aro kirayotgan tabibga murojaat qiladi: *“Tabib, bitta iltimosim bor. Anavi imoratga qarang...Unga bitta g‘isht yetmayapti. Sizdan iltimos, jonim uzilguncha o‘sha g‘ishtni qo‘yib kelsangiz. Tabib imoratni bir zum kuzatib hayron turib qoldi. Chunki uning g‘isht qo‘yadigan joyi qolmagandi...”*.² Bu obraz orqali, professor Umarali Normatov aytganiday, *“aldangan, behuda, samarasiz mehnat-faoliyatga, ma‘nisiz qismatga muhtalo etilgan shaxsning fojeasi... o‘ziga xos tarzda badiiy tahlil”* etilgan.³

Yozuvchi hayotda yuz berib turadigan nohaqliklarni ayblaydi. U halol-pok, vijdonga dog‘ tushirmay yashash tarafdori. Bunga erishib bo‘ladimi? Barcha dunyoviy dinlar pok turmushni madh etadi. Injilda Muso alayhissalomning 10 ta mashhur Qonunlaridan biri «Bevafolik qilma» deyiladi. Sulaymon payg‘ambar «Hikmatlar» kitobida katta bir bobni shu mavzuga bag‘ishlagan. Konfutsiy, Gautama ta‘limotlarida qancha o‘gitlar bor! Islomiy muqaddas kitoblarda pokiza turmush haqidagi oyati mukarramlarning sanog‘i yo‘q.

Lekin hayot boshqacha. Fohisha Diana, qo‘shmachil Marat, baqaloq mijozlar uchun hech qanday muqaddas narsa yo‘q. Ular moddiy va shahvoniy hirslarini qondirishsa bo‘lgani. Yashashning bundan boshqa lazzati yo‘q. Lahzada boqiylik, qisqa hirsliy his – bu yuqoridagi shaxslarning qalbidagi bo‘shliq va shavqsizlikdan.

---

¹ У.Хамдам. Исён ва итоат. Роман. Тошкент: Янги аср авлоди, 2003, 87-бет

Ular uchun hayot mazmuni - shu. Roman muallifi ba'zan "beparda", ba'zan tavsifiy, monologik hikoya tarzi bilan kitobxonni isyonga da'vat qiladi. Qisqa, lahzalik hirsiy qoniqish va yoqimli hissiyot – Aflotun ta'biricha, bamisoli hech to'ldirib bo'lmaydigan teshik ko'za, bu xudbinlik, ochko'zlik, bugungi kuni bilan yashash, istiqbolini ko'ra olmaslikdan nishona. Oqibatda nima bo'ladi? Odam haqiqiy o'zligini yo'qotadi, kundalik turmush tashvishlari ichida, ish, xizmat, oila va jamiyat uchun yaroqsiz mavjudotga aylanadi. Shu darajaga yetib borayozganda Diana hayotida Akbar paydo bo'ladi-da, unda ichki ikkilanish – dunyodan norozilik va borliqni tan olish, isyon va itoatning hamnafas holati yuz beradi. Isyon Diananing ham qalbida cho'g'lanadi va asta-sekin olovlanib, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadi.

Bu dunyodagi - tevarak-atrofdagi, qahramon yashab turgan muhitdagi qabohat, dahshat, fojea, chorasizlik, shafqatsizlik undagi norozilikni kuchaytirib, oliy ruhiy Quadratga - itoatga chaqiradi. Nochor inson ruhiy Quadratga iltijo qiladi, yalinib-yolvoradi yoki Unga nisbatan isyon hissi qo'zg'oladi. Itoat esa umid uyg'otadi. Bag'ritosh rus mafiyasi Akbardan tiz cho'kib yolborishni talab qiladi, uni ming qiynoq-azoblarga solishganda, Akbar *"Bu axir adolatsizlik-ku, Xudojon!"* - degan alamli o'y hayolidan kechadi. Azobdan *"hayoliga hech nima kelmay qoldi; na shirin-shakar bolalari, na xotini, na otasi va na onasi, hech kim! Hatto duoni ham unutdi. Faqat isyon bor edi, balki uning yuragida! Isyon bo'lgandayam, o'z qismatiga, qismatning alamli, dunyoning firibdan, zo'rovonlikdan, adolatsizlikdan iborat ekanligiga qarshi Isyon!.. Agar mana shu lahzada – Akbarning vujudi havoda bir muddat muallaq osilib turganda shu qaltis onlarda uning botinidagini so'zga ko'chirish mumkin bo'lganda edi, ehtimol, "Sen ham adolatsizmisan, Xudoim?!"* degan mazmunda bo'larmidi... Agar harakatga ko'chirilganda Akbar tura solib Yaratganning yoqasiga yopishardi...".

Darhaqiqat, odamlar g'ariblik va olamdan adolatsizlik ko'rsa, aslo o'zidan ko'rmaydi, bularning barchasida Tangrini ayblaydilar, Unga qarshi isyon ko'taradilar. Shuningdek Akbar – u asardagi eng sevimli, romantik shaxs obrazi, olov bo'lib barcha illatlarni kuydirib kul qilishga tayyor – u hech qaerga sig'maydi, Unga havo yetishmayotganday. Dunyo ham tor ko'rinadi. Ko'ngli uzoq-uzoqlarni qo'msaydi. Ketgisi, qochkisi keladi. Dunyodan qochish mumkin, lekin o'zidan qochib bo'lmaydi. Yaxshisi – o'sha halaqit berayotgan narsani aylanib o't (Akbar o'zini: *«Nima qilib yuribman bu yerlarda, - begona yurtlarda? Bir burda nonni o'z yurtimda topib yeya olmasmidim?»* – deb so'roqqa tutadi. Yaratgan o'zi

yorlaqaydi. Xudo osmonda, sening tepangda emas, u sening ichingda, qalbingda. Har bir harakating Uning nazarida. «Har qanday ulug‘ ish boshlamagin, hammasining oxiri qayg‘uli» ekanligi, inson umrining mazmuni va mantig‘i, hayotning adolatsizligi, jabr va zulmdan iboratligi haqida chuqur falsafiy, ba‘zan tushkunlik kayfiyatidagi mushohadalarga beriladi Akbar.

Romandagi mavzu, syujet, motiv va boshqa unsurlar, albatta, yozuvchi tomonidan kashf qilingan emas. Ular, masalan, “sayyor syujetlar”day, boshqa ijodkorlarda ham bor. Bu - tabiiy hol. Lekin gap bunda emas. Ulug‘bek Hamdam ijodiyotida ekzistensial yo‘nalishga xos inson va insoniyat, borliq va yo‘qlik, teran ichki, ma‘naviy konfliktlarga urg‘u berib, ularni dadil ko‘rsatib bergan.

Xulosa qilib aytadigan bolsak, yozuvchi roman tafakkur unsurlari bilvosita jamiyatni harakatlantiruvchi kuch hisoblanadigan yangi shaxs konsepsiyasining manaviy-axloqiy mezonlarini qahramonlar hayoti orqali ochib beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Ulug‘bek Hamdam. Vatan haqida qoshiq. Maqolalar va davra suhbatlari, - T.: Akademnashr, 2014.
2. Hamdam Ulug‘bek. Muvozanat. T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2007. 234-bet.
3. Umarov H. Badiiy psixologizm va hozirgi ozbek romanchiligi. - T.: Fan. 1983.
4. Normatov U., Hamdam U. Dunyoni yangicha ko‘rish ehtiyoji // Jahon adabiyoti, 2002 yil, 12-son.
5. www.ulugbekhamdam.com
6. www.ziyouz.com